

Ali Suad'ın "Dinî Edebiyat" Başlıklı Makalesinin Türk Dinî Edebiyatındaki Yeri

Nesrin AYDIN SATAR¹

Öz

İslami Türk edebiyatı hakkında derli toplu bir inceleme yapabilmek için, Türk dinî edebiyatına dair öncü çalışmalar oldukça önemlidir. Dinî edebiyat kavramının Türk edebiyatı içindeki anlamı ve yerinin saptanması, söz konusu öncü çalışmaların değerlendirmesiyle mümkün olabilir. Türk dinî edebiyatı üzerine düşünen öncü makalelerden biri olan ve Ali Suad tarafından *Mihrâb* mecmuasında kaleme alınan "Dinî edebiyat" başlıklı makale de Türk dini edebiyatını teorik olarak konu edinen erken makalelerdendir. Yazarın ilgili makalesine odaklanan bu çalışmada ise henüz 1920'lerin başında dinî edebiyatın iki farklı döneme ayrıldığını ortaya koyan bir Osmanlı aydınının Türk dinî edebiyatı hakkındaki düşünceleri tartışılmıştır. Çalışmada ayrıca, Ali Suad'ın "mutlak" ve "mukayyed" kavramlarını kullanarak ayırdığı, Türk edebiyatının eski ve yeni dönemlerinde kaleme alınan eserler ve bu eserleri üreten edebî şahsiyetlerden bahsedilmiştir. Çalışmanın sonunda Türk dinî edebiyatının Türk edebiyatı içindeki yeri, Türk dinî edebiyatının teorik arka planını kuran metinlerden biri olan "Dinî edebiyat" makalesine odaklanarak sorgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler

dinî edebiyat
İslami edebiyat
Türk İslam Edebiyatı
Ali Suad
Mihrâb

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.08.2022

Kabul Tarihi: 01.02.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1153741

The Role of Ali Suad's Article "Religious Literature" in Turkish Religious Literature

Abstract

The article "Religious literature", one of the pioneering articles on Turkish religious literature, written by Ali Suad and published in *Mihrâb* journal is one of the early articles on the theory of Turkish religious literature. This study which focuses on the author's related article provides the opportunity to see the thoughts about Turkish religious literature of an Ottoman intellectual from the early 1920's, who revealed that religious literature was divided into two different periods. Moreover, it tells about the works written in the old and new periods, which Ali Suad distinguishes by using the concepts of "absolute" and "bounded", and how the literary figures who produced these works established and continued Turkish religious literature. At the end of the study, the place of Turkish religious literature in Turkish literature is questioned by focusing on "Religious Literature", one of the texts that establish the theoretical background of Turkish religious literature.

Keywords

religious literature
Islamic literature
Turkish Islamic literature
Ali Suad
Mihrâb

About Article

Received: 03.08.2022

Accepted: 01.02.2023

Doi:
10.20304/humanitas.1153741

¹ Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Muğla/Türkiye, nesrin.satar@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0559-9983

Giriş

Türk edebiyatı içerisinde dinî edebiyatın yeri üzerine düşünen bir araştırmacının bu edebî alana dair genel geçer bir tanıma ulaşamayacağını söylemek gerekir. Çünkü dinî edebiyat hakkındaki hemen tüm tanımlar doğrudan dinin -özellikle İslam'ın- edebî eserdeki görünürlüğü üzerinde durmaktan ziyade, bu alanın genel edebiyat tasnifi içindeki kronolojik sınırlarını belirlemeye çalışır. Örneğin, Fuat Köprülü'ye ait olan ve edebiyat tarihçileri tarafından genel kabul gören Türk edebiyatı tasnifi, (Köprülü, 1981, s. 5) din ve dolayısıyla medeniyet değiştirme olgusu üzerine kuruludur. Türk edebiyatını; İslamiyet'ten önce, İslam medeniyeti tesirinde ve Avrupa medeniyeti tesirindeki değişkenler üzerinden değerlendiren bu tasnif ve benzerleri; doğrudan din mefhumu ve bu mefhumun edebî esere yansımaya odaklanmaz. Bunun yerine; araştırmacıyı toplumda dinin yorumlanması ve görünür olmasına tesir eden sosyolojik, psikolojik ve siyasî diğer etkiler üzerinde durmaya yönelir. Diğer taraftan, İslami edebiyat, Hristiyan edebiyatı ya da Budist edebiyatı gibi başlıklar altında dinin edebiyata tesirini belirlemeye çalışmak da her zaman doğru ve genel geçer sonuçlar sağlamayabilir. Thomas Hanna'nın ifade ettiği gibi, belirli dinlerin edebiyatları hakkında konuşmak, evrensel bir dinî edebiyat yorumundan uzaklaşacağından "cemaatçi" değerlendirmelerle sonuçlanır. Hanna'ya göre, aynı görüşteki bir topluluğun edebiyatı, yalnız kendi dinî referanslarına uygun tanımlamaları, dinî edebiyatı evrensellikten uzaklaştırarak onun cemaatçi bir edebiyat olarak konumlanmasına neden olur. (Hanna, 1965, s. 379) Böylelikle dinî edebiyat, belirli bir dine ve o dini benimseyen topluma işaret eden sınırlı bir kavram haline gelir.

Halbuki dinî edebiyat kavramını belli bir dine atfetmeden, geniş bir ana başlık olarak düşünmek, dinlerin edebiyatları odağındaki kavramsal tartışmalar için daha uygundur. Dinî edebiyatın; temel, evrensel ve sabit bir tanımı olması durumunda; farklı dinlerin edebiyatları söz konusu olsa bile politik ve toplumsal değişkenlerin etkisinden azade tanımlar ve sınırlamalar oluşturmak mümkün olabilir.

Türk edebiyatı söz konusu olduğunda dinî edebiyat, yukarıda bahsedildiği gibi genel-geçer bir tanım olarak kurulmamıştır. İslam edebiyatı, İslami edebiyat, Türk İslam edebiyatı, İslami Türk edebiyatı, İslam'la kaynaşmış Türk edebiyatı, ümmet çağı Türk edebiyatı gibi birçok ismin yanında divan edebiyatı, eski edebiyat, klasik edebiyat, tebliğ edebiyatı, hidayet edebiyatı gibi adlandırmalarının tümünün son tahlilde dinî edebiyatı ifade ediyor olması bile, bu edebi alanın tanımlanmasının edebiyat ve din olgularının dışında birçok farklı etkiye bağlı olduğunu göstermektedir. Kökeninde siyasî, sosyolojik, psikolojik ve tarihî olay ve olguların

yattığı bu etkilerin Türk edebiyatı açısından belki de en "bize özgü"sü, dinî edebiyatı İslamiyet'in toplum ve siyaset üzerindeki etkisine göre derecelendirme eğilimidir. Bu yaklaşımın sahipleri, 19. yüzyılı dinî edebiyatın dönüşümü açısından bir milat olarak belirler ve Türklerin İslam medeniyetine dahil olduktan sonra ilk yazılı eserlerini verdikleri 11. yüzyıldan başlayarak Osmanlı'nın yüzünü batıya döndüğü 19. yüzyıla kadar olan tarihî aralığı "daha dinî" ya da "doğrudan dinî" veya "asıl dinî" edebi verimlerin üretildiği dönem olarak kabul eder.² İslam'ın yalnızca bir inanç sistemi değil aynı zamanda Orhan Okay'ın tabiriyle bir "kültürel arka plan" (Okay, 2012, s. 13) ögesi olarak siyasetten edebiyata hayatın her alanını etkileyen en temel unsur olduğu ilgili dönemde kaleme alınan eserleri dinden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Öncelikle, söz konusu dönemde din sanatın ve yaşamın merkezinde yer aldığından bu aralıkta yazılan hemen her eserin -konusu ya da yapısı ne olursa olsun- dinden bir şekilde etkilenmesi kaçınılmazdır. Diğer taraftan, bahsi geçen tarihî aralıkta bilhassa şiir formunda oluşturulan eserlerin alegorik okumaya dolayısıyla "mistik yorumlama"ya (Andrews, 2007, s. 342) açık olması, bu türden eserlerin her ne olursa olsun dinî okunabilmesini sağlar. Sonuçta 11-19. yüzyıllar arasında üretilen tüm edebî eserleri; dinden bir şekilde etkilendikleri ya da dinî olarak izah edilebildikleri için birer dinî edebiyat örneği olarak yorumlamak mümkündür.

Diğer taraftan 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra siyasi, askerî, toplumsal tüm alanlar gibi edebiyatta da görünürlüğü artan, dolayısıyla etkileme alanı genişleyen Batılılaşma olgusu; İslam'ın yeni olanla kurduğu ilişkiyi de eleştirel hale getirmiştir. Türk edebiyatına dair tasnif çalışmalarında Batı tesirinde/etkisindeki Türk edebiyatı, yeni/modern Türk edebiyatı veya Batılılaşma devri Türk edebiyatı gibi isimlendirmelerle anılan bu dönemde; bir önceki döneme göre, edebiyatta dinin etkisi azalmış ve mistik yorumlama birçok metin için anlamsız hale gelmiştir. Dönemin siyasî ve askerî meselelerinin yoğunlaşması, Batı menşeli düşünce akımlarının özellikle gazetecilik faaliyetleriyle yayılması edebiyatın rotasını değiştirmiştir. Böylece, odağı millet, vatan, bayrak olan metinlerin yanında, Tanrı'nın varlığını sorgulamaya varan edebî ürünler ya da Müslümanların Müslüman olmayan diğerleri (genelde Batılı devletler) nezdindeki durumlarını ilahi adaleti referans vererek tartışan gerçekçi metinler ortaya çıkmıştır. Üstelik bu türden metinler toplumun hemen her kesimini ilgilendirdikleri ve daha ulaşılabilir olduklarından -gazete ve dergicilik faaliyetlerinin

² Edebî eserin dinliliğinin derecelendirilmesi hususu ve bunun Türk edebiyatındaki yansımalarını tartışan bir çalışma için bk. (Aydın Satar, 2021, s. 158-174).

etkisiyle- yaygınlaşmaları ve dolayısıyla Türk edebiyatının seyrini etkilemeleri de kolay olmuştur.

Son tahlilde, Türk dini edebiyatına dair tanım ve kavramlar 19. yüzyıl öncesi ve sonrasında birçok noktada ayrılmaktadır. Eski ve yeni dönemde üretilen eserlerin dinîlik söz konusu olduğunda aynı olmadığını, birbirlerinden tematik, formal ve dinî vurgu açılarından farklılaştığına dair görüşlere dayanan bu hükümden, Türk dinî edebiyatının tarihî olay ve olgulara göre değişkenlik arz eden birçok tanımı olabileceği sonucunu çıkarmak da mümkündür. Önceleri edebî eserde İslam'ı yalnızca bir inanç sistemi olarak ele almak ya da dinî bir yaşam biçimi olarak göstermek ve işlemek olarak tanımlanabilecek dinî edebiyat, yukarıda da bahsedilen yeni şartlar ve değişkenlerin etkisiyle farklı anlamlar kazanmıştır.

Ali Suad'ın Edebî Kişiliği ve "Dinî Edebiyat" Başlıklı Makalesi

Asıl adı Mehmed Suad olan ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ismini değiştiren Ali Suad 1869 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Bu isim değiştirme olayı ve özellikle mecmualardaki yazılarında "Ali Suad", "Mehmed Suad" veya yalnızca "Suad" isimlerini kullanması -hatta Ali Birinci, *Utariid* mecmuasında yazarın "Suad Ali", "Ali Suad" ve "Suad Mehmet Ali" isimlerini kullandığını anlatır³ (Birinci, 1998, s. 171)- Ali Suad'ın Türk edebiyat hayatındaki yeri ve eserleri ile ilgili bazı karmaşıklıklara neden olmuştur. Bu makalede üzerinde detaylıca durulacak olan "Dinî Edebiyat" başlıklı yazılarının da yazar hakkındaki az sayıdaki çalışmada anılmaması bu yüzden olsa gerektir. Hayatına dair birçok detayı, memuriyetlerini, gezilerini özellikle kronolojik verilere dayanarak paylaşan Ali Birinci'nin makalesinden sonraki çalışmalar, Birinci'nin sunduğu biyografiye eklemeler yapmış; böylelikle bu yazıda da yararlanılan ve Ali Suad'a dair ayrıntılı bir yaşamöyküsü içeren çalışmalar ortaya çıkmıştır. Mülkiye mezunu olan ve devletin birçok kurumunda, farklı coğrafyalarda, çeşitli kademelerdeki memuriyetlerde görevli bulunan Ali Suad, Ali Birinci tarafından "şair, hikayeci, muharrir, müellif ve mütercim" olarak tanıtılır (Birinci, 1998, s. 159). Gerçekten de yazarın hem yaşadığı dönemdeki gazetelerde hem de müellifi olduğu kitaplarda yayınlanan birçok yazısı mevcuttur. Diğer taraftan, kısa bir süre (23 Nisan-30 Ekim 1913) Galatasaray Sultanisi'nde edebiyat muallimliği ve neredeyse iki sene kadar (1 Aralık 1924-31 Aralık 1926) İstanbul Çamlıca Kız Orta Mektebi'nde Türkçe muallimliği yaptığı düşünüldüğünde, yazarın edebiyat ile iç içe bir yaşamı olduğu sonucuna da varılır. Ali Birinci, yazarın "bugüne kadar farkına varılmamış, küçümsenmeyecek derecede bereketli bir yazı

³ Bu makaleye erişmemi sağlama konusunda bana yardımcı olan Araştırma Görevlisi Fırat Küskü'ye teşekkür ederim.

hayatı" (Birinci, 1998, s. 166) olduğunu söylerken edebî şahsiyeti hakkında da "Türkçeyi son asırda çok güzel yazan nadir kalemlerden biri" (Birinci, 1998, s. 180) yorumunda bulunur. Zekeriya Kurşun da yazar hakkında benzeri bir değerlendirme yaparak Ali Suad'ın "yakın dönem tarihimizin en parlak edebî ve fikrî simalarından biri olmasına rağmen yeterince okunma(dığı)" belirtir (Kurşun, 2015, s. 32). Yazarın makale ve eserlerinin bilinmeyişi edebiyatımız için bir kayıp olarak değerlendiren Şaban Ortak ise üslubu ve kaleminin ustalığı yazılarında göze çarpan Ali Suad'ın "herhangi bir fikrî saplantıya sahip olmaksızın tarafsız bir tutumu devam ettirdiği"ni (Ortak, 1998, s. 18) de anlatır. "Nitekim O, Batıcıların *İçtihad*'ında, Türkçülerin *Halka Doğru*, *Aşıyan* ve *Türk Yurdu*'nda, İslamcılarının *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlü'r-reşad*'ında yazılar yayınlamıştır" (Ortak, 1998, s. 18).

Yukarıda da bahsi geçen velut yazı hayatı boyunca Ali Suad birbirinden oldukça farklı fikrî hüviyette dergi ve mecmualarda yine birbirlerinden epey farklı birçok konuda makale, şiir, gezi yazısı, hatırat ve hikâye kaleme almıştır. Yazarın; dinî meseleler, belediyeçilik ve şehircilik hakkındaki düşünceler, siyâsî, toplumsal ve ekonomik meseleler, seyahat, arkeoloji ve sanat ile edebî şahsiyetler ve konular hakkında birçok yazısı mevcuttur.

Ali Suad hem Türk hem de çeviri edebiyatında farklı konularda eserler kaleme almıştır. Kendi gözlemlerine dayanan gezi yazıları, bir Osmanlı vatandaşı olarak sorumluluk bilinciyle kaleme aldığı mektubu, gazete ve mecmualardaki makale, şiir ve hikayeleri ile çeviri türündeki eserleri; yazarın yaşadığı dönemde Türk edebî ve içtimaî tarihi için önemli bir katkı sunduğunu kanıtlar niteliktedir. Şaban Ortak ayrıca, yazarın ticarî işlerden ve idarî görevlerden fırsat buldukça dönemin yazar ve şairleriyle bir araya geldiğine değinerek, Halit Ziya'nın ve Servet-i Fünûn Matbaası sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz)'ün hatıralarında Ali Suad'la ilgili kısımlara yer verir (Ortak, 1998, s. 16-17).

Yukarıda da referans verilen ve Ali Suad'ın gazete ve mecmualarda yayınladığı birçok makale ve edebî yazıyı derleyen çalışmalar, onun 1 Eylül 1924 ve 1 Ekim 1924 tarihlerinde *Mihrâb*'da yayınlanan ve birbirlerinin devamı niteliğinde olan "Dinî Edebiyat" başlıklı yazılarından bahsetmezler. Yazarın ilgili dergideki tek makalesi olan "Dinî Edebiyat", Ali Suad'ın diğer gazete ve mecmualarda dinî meseleler hakkında kaleme aldığı çalışmalarından farklı olarak daha teorik bir noktada durur ve hem Türk dinî edebiyatının tanımlamaya hem de bu edebiyata nazım ve nesir şeklindeki ürünleriyle hayat veren yüksek şahsiyetleri eserlerinden örnekler vererek anlatmaya odaklanır. Her ne kadar daha uzun bir makale olarak planlanmış olsa da -çünkü Ali Suad yazının ikinci kısmının sonuna "Ma'badı var" notu

eklemiştir- Türk ve Müslüman dinî edebiyatı hakkındaki bu makale yalnız iki kısım şeklinde yayınlanmıştır.

Yazar, ilgili makalenin 1 Eylül 1924 tarihli ilk kısmına Müslümanlığın dinî edebiyata olan zenginleştirici etkisinden bahsederek başlar. Kur'an'ın anlatımındaki sihrin ve söyleyiş güzelliğinin şairlerin hayallerini incelttiğini ve hâlihazırdaki edebiyata his ve heyecan kazandırdığı söyleyen Ali Suad, Kur'an'ın tam da bu sebeplerle edebiyatı değiştirdiğini ve kendi tabiriyle "inkılâb-ı serî" yaptığını anlatır (Ali Suad, 1924a, s. 641). Yazara göre Kur'an, yalnızca anlatım özellikleri ve dili kullanım biçimiyle değil aynı zamanda maneviyatı besleyen duygu ve düşünceler noktasında da köklü bir değişiklik yapmıştır. Bu değişikliğin sebebi ise ilahi kitabın bahsettiği öte dünya, bu dünyaya dair tasvirler ile insan bilincini aşan ve tam da bu yüzden kendine hayran bırakan nihayetsizlik, sonsuzluk ve büyüklük fikirleridir. Böylece İslam ve Kur'an'la birlikte edebî metnin hem yapısal hem de içeriksel olarak dönüştüğünü hatta çoğu zaman değiştiğini çünkü bu türden metinlerin hayal ve fikir evrenini etkileyen reel ve öte dünya nizamına dair yeni bir anlatım içeriği ve şeklinin kutsal kitapla ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Çünkü bu türden metinlerin hayal ve fikir evrenini etkileyen reel ve öte dünya nizamına dair yeni bir anlatım içeriği ve şekli kutsal kitapla ortaya çıkmıştır.

Ali Suad, Müslümanlıkla beraber gelen bu değişimin, hoş ve edebî hislerle vücuda getirdiği ilahi ve duaları olmasına, kutsal kitaplarında öte dünyaya ait tasvirler bulunmasına, peygamberler ve din büyükleri ile alakalı eserler üretmelerine rağmen İsa ve Musa dinleri olarak ifade ettiği Hristiyanlık ve Musevilik için geçerli olmadığını anlatır. İlahi aşk duyma ve peygamberi vasıflandırma noktalarında dünyevî ve dolayısıyla nefsanî her türlü alakadan soyutlanmış ve arınmış olmadıkları için bu dinler, yukarıda bahsedilen radikal değişimi yaşayamadıklarından dinî edebiyatlarında da sığ, üstünkörü kalmışlar, bu yüzden samimi olamamışlardır (Ali Suad, 1924a, s. 641-642). Yazar; Hristiyanlar ve Musevilerin peygamberlerine sadık kalmadıklarını, batıl inançlar ve tahrifle kutsal kitaplarını ve tabii dinlerini bozduklarını dolayısıyla Müslümanlarınki gibi dinî hislerden samimi bir edebiyat vücuda getiremediklerini belirtir. Ali Suad, burada özellikle iki dinin peygamberlerini tanrılaştırma, onlara ilahî sıfatlar yakıştırma ve böylelikle tek olan Tanrı'ya ortak çıkarma durumunu anlatmak istemiştir. Nitekim yazara göre; Müslümanların İslam peygamberinin Allah'ın yanındaki pozisyonu yalnız kul olarak değerlendirmesinde azami dikkat göstermeleri ve Kur'an'ın peygamberlik noktasındaki anlayışına uygun davranmaları; onları dinî edebiyatlarında diğer peygamberlerin ümmetlerinden daha başka bir dil kullanmaya, batıl olana karşı kahredici ve ezici olmaya ve dinin amaçlarını anlatarak kitlelere rehberlik etmeye

de yönelmiştir. Tam da burada yazarın, İslam dinî edebiyatını; samimiyet ve dürüstlük noktalarında diğer dinlerin edebiyatlarından ayrı tuttuğunu söylemek gerekir. Dinî edebiyatın özgünlüğüne dikkat çeken bu ilkeler, Ali Suad'dan sonra da birçok kez ele alınmıştır.⁴

İslam dininin Arap edebiyatına yaptığı katkı ve bu dini seçen diğer milletleri barındıran coğrafyaların; Hint, Çin, Şam, Umman, Irak ve İran edebiyatlarına radikal etkisinin malum olduğunu düşünen Ali Suad, makalesinin asıl amacının Türk edebiyatını geçmiş ve şimdide Türk diliyle inşa eden şair ve yazarlara dikkat çekmek olduğunu belirtir (Ali Suad, 1924a, s. 641-642). Yazar, Türk şairlerin diğer Müslüman şairler gibi tasavvufî bir lisan seçtiklerini ve böylelikle ilahi aşka dair his ve tecrübelerini daha serbest bir şekilde ifade edebildiklerini söyler. Bu şairler, böyle bir dil kullanarak hem Allah sevgilerini göstermiş ve bu sevgiyi göstermek isteyen başkalarına vesile olmuşlar hem de yazarın ifadesiyle "İslam'a mahsus terbiye-i edebiyenin bi'n-nisbe yayılmasına hizmet et(mişlerdir)" (Ali Suad, 1924a, s. 643). Böylelikle maddî hislere karşı manevî duyguların, vicdan, fazilet ve irşadın yüceltilmesine yardımcı olmuşlardır.

Türk dinî edebiyatının tasavvufî yönünün ağır bastığına işaret eden Ali Suad, bu edebiyatı vücuda getiren eserlerin yaşadığı dönemin edebiyat sahası yani "yeni edebiyat" için "kütüphâne-yi irfanımızın mühmel ve metruk kalan mühim bir kısmını tasvir et(ttiğini)" (Ali Suad, 1924a, s. 643) söylese de, dinî edebiyat olarak tarif ettiği eski edebiyatın Müslümanlara has ebedî bir servet olduğunu da belirtmeden geçemez. Nitekim Fuzûlî ya da Şeyh Galib'in unutulması mümkün değildir. Yazar bu olanaksızlığı İslam edebiyatındaki dinî-edebî eserlerin zenginliğine bağlayarak, söz konusu zenginliğin üç sebebinden bahseder. Bunlardan ilkinin maneviyat arayışı içinde olan Batı'dan farklı olarak bizim dinî edebiyatımızda ontolojik olarak var olan ilahi ahlak ve Hz. Muhammed'in duygu ve anlayışıyla kuşanmış bir öte dünya düşüncesinin şiirdeki varlığıdır. İkincisiyse; Türklerin İslam dinini doğrudan Araplardan öğrenmesi gibi, İslam edebiyatını halihazırda son derece gelişmiş, incelmış ve zengin olan Arap dinî edebiyatından devşirmeleridir. Yazarın Türk dinî edebiyatının zenginliğine dair saydığı üçüncü sebep ise aynı zamanda halife de olan Türk hükümdarlarının bir kısmından şairler çıkması ve bir kısmının ise halifeliğin manevi gereklerinden sayarak tasavvufla meşgul olmaları ve böylelikle dinî edebiyata yönelmeleridir.

⁴ Özellikle, 19. yüzyıl öncesindeki dinî edebiyatı tasvir etmek için kullanılan samimiyet ve dürüstlük mefhumları, Türk dinî edebiyatının "gerçek", "asıl" eserlerinin temel özellikleri olarak anlatılır. Örneğin, Nihat Sami Banarlı, 15. yüzyılda ilk nüvelerini veren Türk dinî edebiyatı ürünlerinin "samimi ve sıcak bir lisanla" kaleme alındığını anlatır. (Banarlı, 1987, s. 479) Necla Pekolcay, İslami Türk Edebiyatı eserlerinin "can u gönülden" olması gerektiğini vurgular (Pekolcay, 2002, s. 345-346).

Bundan sonra Ali Suad; tevhid, münacat, na't gibi dinî-edebî türlerin yanı sıra İslami dönemde yazılan hemen her divanın ve şiir mecmuasının ve hatta ilmî eserlerin "başlangıçlarında tahmîd ve tasliye ve şükür-senâ ile söz girilmesi(nin) bu kısım edebiyata ayrı ayrı güzel parçalar kazandır(dığımı)" (Ali Suad, 1924a, s. 645) anlatır. Böylelikle yazarın, yukarıda da bahsedilen ve ilgili dönemde yazılan hemen her eserin dinden bir şekilde etkilenmesi durumunu göze önünde bulundurarak 19. yüzyıl öncesinde dinî edebiyatın yalnız dinî-edebî türlerden meydana gelmediğini düşündüğünü söylemek mümkündür. Her ne kadar, makalenin ilerleyen kısımlarında seçtiği şairlerin tasavvufî şiirlerinden ve münacat, tevhid ve na't türündeki eserlerinden örnekler vererek dinî edebiyatı somutlaştırmaya çalışsa da Ali Suad'ın 19. yüzyıl öncesinde kaleme alınan esere türleri, içerikleri ve edebî tarafları önemli olmaksızın dinî edebiyatın birer numunesi olarak baktığını belirtmek gerekir.

Makalesine dinî edebiyatı temsil eden eserlerde iki üç türlü şahsiyetten bahsedilebileceğini söyleyerek devam eden yazar, bu kişilerin Nesimî (öl. 820/1417[?]), Fuzulî (öl. 963/1556), Şeyh Galip (öl. 1213/1799) ve Sâmî (öl. 1146/1734) olduğunu anlatır. Yazarın bu isimleri birer dinî edebiyat temsilcisi olarak belirlemesinde; her birinin Allah'a duyduğu aşkı ve İslam dinine olan gönülden bağlılıklarını tasavvufî bir dille, samimi bir şekilde ifade etmeleri olduğunu söylemek gerekir. Örnek verdiği şairleri derviş, fakir gibi sıfatlarla değerlendiren yazarın, dinî edebiyatı tasavvuf temelli bir edebiyat olarak düşündüğü anlaşılmaktadır. Böylece, makalesinin başlarında Türk dinî edebiyatını şekillendiren temel olarak değerlendirdiği Kur'an'ın ardından yazar, tasavvufu da tıpkı Kur'an gibi bu edebiyatın odağında yer alan bir yapıtaş olarak değerlendirmektedir.

Tasavvuf felsefesinin ve bu felsefenin şekillendirdiği kavram evreni ve duygu dünyasının dinî edebî eser için önemine dikkat çeken bu değerlendirmesi, Ali Suad'ın Türk dinî edebiyatını dönemlere ayırmasında da etkili olmuştur. Belirli şairlerden örneklerle dinî edebiyatın 19. yüzyıl önceki görüntüsünü çizmeye çalışan yazar, yukarıda sayılan tüm şairlerinin birer dinî edebiyat temsilcisi olmalarına rağmen tarzlarının farklı olduğunun altını çizerek, bahsi geçen şairlerin ve bu şairlerinin gruplarına dâhil olabilecek benzerlerinin en temelde iki sınıfa ayrıldığını şöyle anlatır: "(...) Yani bunların sınıfları biri mutlak diğeri mukayyed olarak ikiye ayrılıyor. Mutlak olması fikir ve hisse ve mukayyed bulunması tasvir ve beyana müntehidir. Kudret-i edebiye itibariyle dereceleri ise eserlerini iyi tanıyanların malumudur" (Ali Suad, 1924a, s. 645). Ali Suad bu sınıflandırmanın detaylarını ve tasavvufu kurduğu ilişkiyi makalenin ilk kısmında paylaşmayarak, metnin devamında yalnız yukarıda da saydığı şairlerin tasavvufî içerikli şiirlerinden örnekler verir. Özellikle, Allah'ın azameti ve

kulun acizliğini anlatan ve mutlak olanı aramaktan böylece yaratılış sırrını çözmekten bahseden ilgili şiirler; yazarın dinî şiir konusundaki düşüncelerini anlamak, bu şiirden kastının ne olduğunu açıklamak açısından önemlidir. Tasavvufi olan ya da hiç değilse tasavvufi imajları kullanan ve Allah ve peygamber sevgisini işleyen şiirler, Ali Suad'ın dinî şiir tanımını doğrudan örneklerler.

Örneklerden sonra makalenin ilk kısmını tamamlayan yazar, derginin bir sonraki sayısında yayınlanan ikinci kısma, dinî edebiyatın şiir şubesine dahil olan şairleri sınıflandırdığı mutlak-mukayyed ayrımını açıklayarak başlar. Makalenin önceki kısmında detaylı açıklamada bulunmadığı söz konusu ayrımın, bu kısımda sunulan verilere dayanarak temelde eski şiir- yeni şiir ve dolayısıyla eski şair- yeni şair karşıtlıklarıyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Ali Suad söz konusu ayrımı şu şekilde açıklar:

Yine o makalenin bir yerinde dediğim gibi şahsiyetlerin mutlak ve mukayyed şekilde ikiye tefrikinden çıkan netice meslek ve üslup farklarını ihtar ediyordu. Bilhassa eskiler tasavvuf mesleğini çok geniş ve feyizli bulmuşlar, yeniler ise şahsiyet itibariyle kendilerini böyle bir kayıttan azade görmüşlerdir. Bu azadelik devirlerin muhit ve zamana ait tesirlerinden doğmuştur (Ali Suad, 1924b, s. 732).

Aslında fikhî birer terim olarak kullanılan mutlak ve mukayyed, "lafzın delaletinin vasıf, şart, zaman ve mekân gibi kayıtlarla sınırlandırılmış olup olmadığını belirten bir kavram çiftidir" (Koca, 2020, s. 402). Bu türden kayıtlarla sınırlandırılmamış, asıl olan madde, ifade ya da varlıklar mutlakken, bahsi geçen kayıtlarla sınırlanmış ve ancak mutlak olanla bağ kurduğu ölçüde anlamlı olan madde, ifade ya da varlıklar mukayyedir. Konuyu daha iyi kavramak ve bu kavramların edebî tür ve dönemlerle nasıl ilişkilendirildiğini anlamak açısından ilgili kavram çiftinin bir varlığa nasıl nispet ettiği ve bu nispetin fikhî hükümdeki etkisini görmek gerekmektedir. Bu noktada "mutlak su" ve "mukayyed su" kavramları yardımcı olabilir. Şöyle ki mutlak su, "tabii halini koruyan ve içine mahiyetini değiştirecek başka bir madde karışmamış su"dur. (Günay, 2009, s. 433) Doğada normal halde bulunan yağmur, kar, dolu, göl ve ırmak suları mutlak sulara örnektir. Mukayyed su ise "içine temiz bir maddenin katılmasıyla akıcılığını kaybeden veya özel ismi bulunan tabii sulardır." (Günay, 2009, s. 435) Bu tür sular, yabancı bir maddenin mutlak sulara karışmasıyla olur ve böylelikle asıl özelliklerini yitirip başka bir isim alırlar: Gül suyu, meyve suyu, çiçek suları, turşu suyu gibi.

Mutlak ve mukayyed kavram çiftinin edebî bir sınıflandırmaya konu olması meselesi de yukarıda bahsedilen sular ayrımındaki ontolojik açıklamalarla büyük ölçüde ilgilidir. Türk

edebiyatının eski ve yeni dönemlerinde, edebiyatta dinin kullanılmasına ve dinî edebiyatı kuran şahsiyet ve eserlere dair yaşanan değişim, eski dönemdeki mutlaklık ve yeni dönemdeki mukayyedlik durumlarıyla ilintili olmalıdır. Bu çalışmanın girişinde de belirtilen ve 19. yüzyıl öncesindeki dönemde din hayatın her alanında etkin bir rol oynadığı için "doğrudan" ve "kaçınılmaz" bir şekilde edebî metne tesir ederken, bu yüzyılın ortalarından itibaren modernleşmenin ve dolayısıyla Batı'nın beraberinde getirdiği yeni düşünce şekli ve akımlar ilgili devirde özellikle tasavvufun durumunu etkilemiş, dinî-edebî metnin "yabancı" ilaveler ve tesirlerle dönüşmesi ve değişmesini de beraberinde getirmiştir. Sonuçta Ali Suad'ın da ifade ettiği gibi tasavvuftan azade, tarz ve üslubu başka bir mukayyed edebiyat doğmuştur.

Yine de yazarın bu mukayyed edebiyattan ümitsiz olmadığını da söylemek gerekir. Tasavvufi aşkın şiirlere "mutlak" bir biçimde konu olmasının yirmi otuz sene evvele kadar devam ettiğini –1800lerin sonu kastediliyor– söyleyen Ali Suad, klasik edebiyatın ya da Müslüman edebiyatının son şahsiyeti ve mümessili olarak Hersekli Arif Hikmet Bey'i (1839-1903) tanıtırken, dinî edebiyatın belki yarım yahut bir asır içinde –bu defa da 1970li yıllardan 2020li yıllara kadar olan dönem kastediliyor– tarz ve üslup değiştirerek aynı ilahi yüksekliğe kavuşabileceğini öngörür (Ali Suad, 1924b, s. 733).

Ali Suad yalnız dinî şiir değil dinî nesir hakkında da yorumlarda bulunur. Yazarın odaklandığı temel metin ise Sinan Paşa'nın (öl. 891/1486) tarihinde kaleme aldığı *Tazarru'nâme* isimli tasavvufî eserdir. Makalenin bundan sonraki kısmında ilgili eserin tazarruat bölümünden bolca alıntı yapan yazar, Sinan Paşa'nın bu eserini "İslam edebiyatının medar-ı iftiharî" (Ali Suad, 1924b, s. 735) olarak anlatır. Aynı eseri "bir sehl-i mümteni abidesi ve bir ilm ü irfan şahikası" ifadeleriyle değerlendiren yazar, *Tazarru'nâme*'yi "edebiyatımızın mabed-i bedii" olduğunu belirtir (Ali Suad, 1924b, s. 737). Ali Suad'ın dinî edebiyatın nesir türündeki eserlerinin şahikası olarak bu eseri seçmesi ise onun dinî-edebî nesirde tasavvufî aşk, Allah sevgisi, kulun acizliği ve yaratıcının azameti, insanın ilahî aşkı arayışı ve bu yolda çektiği türlü sıkıntılar gibi konuları aradığını da gösterir.

Ali Suad, tüm makale boyunca klasik ve dolayısıyla süslü bir dille nazım ve nesir türündeki eserler kaleme alan ediplerden bahsetse de "eda-yı halis" olarak tanımladığı bir üslupla yazan ve sade olduğu halde samimi bir aşk ve hürmetle dolu olan eserlerin sahibi olan Yunus Emre, Süleyman Çelebi ve Eşrefoğlu Rumî'den de bahseder (Ali Suad, 1924b, s. 737). Yazarın bu türden eserleri dinî edebiyatın birer nüvesi sayması, basit sözlerle içten, heyecanlı, dervişâne mısralarla Allah aşkını anlatmaları ve hissettirmeleridir. Bunlardan başka, aynı

tarzla aynı türden eserler veren Mustafa Sami (öl. 1146/1734), Şeyhülislam Yahya (öl. 1053/1644)'ya yalnız ismen de olsa değinir.

Yazarın önemli değerlendirmelerinden biri de "üdebâ-yı müterahhirin" (Ali Suad, 1924b: 738) olarak andığı ve içlerinde Şinasi (1826-1871), Ziya Paşa (1829-1880), Kazım Paşa (1821-1890), Leskofçalı Galip Bey (1828-1867), Hersekli Arif Hikmet Bey, Recaizade Ekrem Bey (1847-1914), İsmail Safa Bey (1867-1901), Muallim Naci (1850-1893) ve Abdülhak Hamid Tarhan (1852-1937)'in da bulunduğu şair ve yazarların eserlerine dinî edebiyat odağında bakılması hususundaki önerisidir. Daha sonra Kazım Paşa ve Arif Hikmet Bey'i mutasavvıf şairler olarak ve eski tarzın son temsilcileri olarak ansa da Ali Suad'ın saydığı diğer şair ve yazarların yeni tarzda verdikleri eserleri "mukayyed" sınıfında yer almalarına rağmen dinî edebiyat ürünü olma potansiyeli atfetmesinin üzerinde durulması gerekir. Şiirlerinde divan nazım biçimlerini kullanmalarına rağmen adalet, hürriyet, vatan, medeniyet gibi mefhumları kullanıp yücelten Ziya Paşa ve Şinasi, Türk edebiyatındaki ölüm düşüncesini sorgulayıcı bir bakış açısıyla dönüştüren Abdülhak Hamid Tarhan ile Batılı romanın ilk örneklerini veren Recaizade Mahmut Ekrem'in dinî edebiyatın yeni yüzleri olarak değerlendirilmesine dair önerisiyle Ali Suad, bir bakıma bu edebî sahanın sürekliliğine de gönderme yapmış olur. Dinî edebiyatın ilgili isimlerle mukayyed de olsa devam edebileceğini öngören bu görüş, bugün bile İslami Modern Türk Edebiyatı (Aydın Satar, 2021, s. 246-250) olarak isimlendirilen edebi sahayı şekillendiren ve dinî edebiyatın 19. yüzyıl sonrasında da ürün verdiği ve bu ürünlerin araştırmaya değer olduğuna dair düşüncülerin altını doldurabilmek açısından da oldukça işlevseldir.

Sonuç

Edebî eserin dinîliğini belirleme ve ölçme noktasında hangi kriterlerin işlevsel olduğu; dinî edebiyatın kronolojik, edebî, dilbilimsel sınırlarının varlığı ile bu türden eserlerin siyasî, kültürel, toplumsal veya psikolojik arka planları konuları üzerine, Türk edebiyatının oldukça "kendine özgü" bir değerlendirme evreni sunduğunu söylemek gerekir. İslam dininin kabul edilmesi ve sonrasında askerî, siyasî ve dinî ilişkilerin dönüştürdüğü ve değiştirdiği şekliyle ümmet edebiyatının paydaşlarından biri olması Türk edebiyatının dinî tarafının tarihî bir aralığı referans aldığını gösterir. Türkler din değiştirmedikleri ve halen dinî-edebî üretim yapmaya devam ettikleri için İslami edebiyatın sürdüğünü savunan görüşler de bu edebî alan için bir değişim noktası olduğu hususunda uzlaşırlar. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türk edebiyatındaki Batı etkisi ile bu dönemdeki "yeni" ile temas; yapısal, kavramsal ve tematik dönüşümlere neden olmuş; dinî edebiyatın tanımını da değiştirmiştir.

Ali Suad da yukarıda detaylıca incelenen ve Türk dinî edebiyatı hakkında etraflı bilgi veren makalesinde söz konusu değişimi anlatmış, dinî üretim klasik ve yeni mümessillerinden, bu sahada üretilen eserlerin içeriklerinden bahsetmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve Türk edebiyatına hem farklı türlerde kaleme aldığı edebî eserlerle hem de eleştirel çalışmalarla hizmet etmiş olan Ali Suad'ın, hakkındaki biyografik ve bibliyografik çalışmalarda geçmeyen bu makalesinde bir edebî eserin dinîliği noktasında birçok teorik değerlendirmeyi okuyucuyla paylaştığını söylemek gerekir. Bu noktada yazarın, Türk dinî-edebî üretimine dair görüşlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. Klasik dönem ya da İslami dönem olarak nitelendirilen ve 19. yüzyıl ortalarına kadar devam eden dönemde kaleme alınmış olması, edebî eserin dinîliğini özellikle arınmışlık, maneviyat, samimiyet ve heyecan gibi kavram ve hisler noktasında etkiler.
2. Dinî edebiyatın şaheserleri, en güzel örnekleri 19. yüzyıl öncesinde özellikle tasavvufi aşk etkisiyle yazılan ve Allah aşkı, peygamber sevgisi, insanın acizliği, yaratıcının kudreti, dünya hayatının geçiciliği gibi konularda sanat gayesini de göz önünde bulundurarak kaleme alınan eserlerdir. Bunlar "mutlak" sıfatıyla nitelendirilen şair ve yazarlar tarafından yazılarak dinî edebiyatın mutlak tarafını oluştururlar.
3. Sade ve dervişâne bir üslupla, sehl-i mümtenî sanatıyla yazılan eserler de eğer üdeba-i kudema tarafından kaleme alınmışlarsa mutlak dinî edebiyat ürünlerindedir.
4. 19. yüzyıl sonrasında üretilen eserler de birer dinî edebiyat numunesi sayılabilir ancak mutlak dinî edebiyattan farklı bir başlık altında değerlendirilebilirler. "Mukayyed dinî edebiyat" olarak tanımlanabilecek bu sahada eser verdiği (vermesi) öngörülebilir olan şair ve yazarların durumu ise incelemeye muhtaçtır.

Ali Suad'ın dinî edebiyat tanımını kurarken önemseydiği bazı anahtar kelimeler vardır ve bunların en temelde tasavvufla ilgisi bulunmaktadır. Yaratıcıya duyulan aşk, O'nun karşısında duyulan acz ve O'na dair kudret ile O'ndan dünya hayatı içinde uzak kalmanın acısını anlatan edebî eserlerdeki dervişane üslubu sağlayan samimi ve saf dili, tasavvuf şekillendirmektedir. Dolayısıyla dinî edebiyat aynı zamanda tasavvufi edebiyattır. Yazar, 19. yüzyıl öncesine kadar edebi metinlerde saf bir şekilde ifade etmenin mümkün olduğu tasavvufî aşk ve meselelerin, bu yüzyılın ortalarından itibaren değişen dünya algısından etkilendiğini kabul eder. Her ne kadar, tasavvufa odaklanan veya tasavvufî neşve ile kaleme alınan eserlerin "yeni"ye rağmen üretildiğini söylese de Ali Suad, eski ve yeni arasında bazı temel farkların olduğunu ortaya koyar. Böylelikle Türk dinî edebiyatının tarihî olay ve olgulardan etkilenen değişik tanımları ve bu tanımları besleyen edebî eser ve şahsiyetler olduğunu gösterir.

Kaynakça

- Ali Suad. (1924a). Dinî edebiyat. *Mihrâb* 19-20, 640-649.
- Ali Suad. (1924b). Dinî edebiyat. *Mihrâb* 21-22, 732-738.
- Andrews, W. G. (2007). Osmanlı divan şiirinin toplumsal ekolojisi. (Y. Salman, Çev.). *Türk edebiyatı tarihi I* içinde (s. 331-346). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ay, A. (2018). Günümüz şiirinde peygamber algısı. *Sîreti sûrette görmek I-II çalıştay tebliğler kitabı* içinde (s. 257-262). İstanbul: Meridyen Destek Derneği.
- Aydın Satar, N. (2021). *Türk İslam edebiyatının kavramsal analizi: Kapsam, sınırlar ve tartışmalar*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Banarlı, N. S. (1987). *Resimli Türk edebiyatı tarihi: Destanlar devrinden zamanımıza kadar I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Birinci, A. (1998). Mehmed Suad nâm-ı diğer Ali Suad'ın hikâyesi. *İstanbul Araştırmaları*, 4, 159-180.
- Günay, H. M. (2009). Su. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi 37* içinde (s. 432-437). İstanbul: TDV Yayınları.
- Hanna, T. (1965). What does one mean by religious literature. *Comparative Literature Studies: Literature and Religion*, 2(4), 375-385.
- Koca, F. (2020). Mutlak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi 31* içinde (s. 402-405). Ankara: TDV Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1981). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kurşun, Z. ve Okumuş, A. (2015). Giriş: Muamma bir meşrutiyet aydını ve iki eserinin takdimi. *Suriye, Irak, Necid ve Hicaz (Necid'e doğru-Necid'den avdet hatıratı): Seyahatlerim* içinde (s. 9-32). İstanbul: TaşMektep Yayınları.
- Okay, O. (2012). İslâmî edebiyat kavramı. *İslâmî Türk edebiyatı sempozyumu* içinde (s. 11-17). İstanbul: Sütun Yayınları.
- Ortak, Ş. (1998). Millî mücadelede İzmit mutasarrıfı Ali Suad Bey ve faaliyetleri. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Pekolcay, N. (2002). *İslâmî Türk edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.